

УДК 81-26

ДО ПРОБЛЕМИ ЗНАЧЕННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Статтю присвячено постановці питання про семантику прийменників з погляду функціонального прагматизму.

Ключові слова: семантика, прийменник, функція, модель.

Статья посвящена постановке проблемы семантики предлогов с точки зрения функционального прагматизма.

Ключевые слова: семантика, предлог, функция, модель.

The article is focused on the problem related to the semantics of prepositions in the view of functional pragmatism.

Key words are semantics, preposition, function and model.

Проблема службових слів звичайно вирішується надзвичайно просто, якщо ставитися до неї інтуїтивно. Такі ознаки як відсутність номінативних значень у службових слів і нездатність виконувати функцію члена речення, невідповідність синтаксичної функції й значення стали навіть предметом опису словникової статті: «Як лексеми вони позбавлені номінативних значень, властивих знаменним словам, тобто не називають предметів, ознак, властивостей, дій, їх лексичне значення абстраговане від відносин, які вони виражають у реченні» [Васильєва 1990: 352]. Однак, перед дослідником повстає серія питань. В прийменників спостерігаються антонімічні відносини в значенні за декларування відсутності такого значення взагалі, часто зустрічається все більш самостійне уживання у мовленні, особливо в усному, що ставить проблему їхнього співвідношення із частинами мови.

Цілий напрямок лінгвістики минулого століття було підпорядковано ідеї вивчення мови в собі й для себе, аксіоматично стверджуючи розуміння мови як замкнутої системи. Цей підхід втілювався в одній з найбільше глибоко розроблених у лінгвістиці концепцій службових слів взагалі, яка звела проблему до опису більш-менш великого набору формальних граматичних властивостей: «Закономірність така: для частин мови важливі тільки граматичні, не лексичні показники» [Панов 1999: 118]. Послідовне продовження такого підходу закономірно приводить до ідеї суцільно граматичного статусу не тільки прийменників і службових слів взагалі, але й навіть частин мови, до редукування з ідеї граматичного значення понятійного власне семантичного компонента. На шляхах такої «лінгвістичної редукції» створюються досить витончені моделі мови, орієнтовані на розробку й здійснення формальних дослідницьких процедур, що оперують із мовним матеріалом, які, як це блискуче показав А.Ф.Лосєв, не відповідають мовній системі. До таких теорій, які є логічним наслідком ідей А.Ф.Лосєва про продукт лінгвістичного дослідження як про модель об'єкта, належать останні роботи представників і московської лінгвістичної традиції і ідеї українських мовознавців.

Послідовний розвиток ідей лінгвістичного дослідження як моделювання наукового концепту втілюється в розгляді семантичних явищ як цілком довільно співвіднесених об'єктів, що є своєю метафізичною формою «проліферації теорій». Так, М.Всєволодова у визначенні прийменника стоїть на формально-позиційних позиціях, роблячи основний упор на опис прийменників через їхні синтаксичні функції [Всєволодова, 2002: 8-15]. Розвиток такого підходу знаходимо в риторичній формулі М.В.Панова: «Чи не буде простіше, якщо цю формулу повернути іншою стороною й сказати: словоформи одного слова мають спільне лексичне значення?» [Панов 1999: 122]. Як бачимо, моделювання допускає як залежність словоформи (актуального) від слова (інваріантного), так і навпаки, залежно від зручності опису. Незважаючи на таку зручність, залишається проблема інваріанта.

Дослідники при аналізі вживання прийменників зосереджуються на результативному

субстанціональному аспекті. Наприклад, концепція М.Всеволодової, будучи методично орієнтованою, прагне до максимальної деталізації опису й надання кожному типу вживання прийменника статусу елемента системи, що виражається в описі значення прийменників як формантів синтаксичних одиниць. Ці ідеї розвиває М.Конюшкевич, спираючись на визначення синтаксеми (мінімальної синтаксичної одиниці) Г.А.Золотової як єдності категоріального значення (яке, втім, знаходиться на периферії дослідницького інтересу), морфологічної форми й синтаксичної функції, відзначає, що морфологічна форма виражається не тільки флективно, але й аналітично (наприклад, прийменником або сполученням словоформ) і лексично [Конюшкевич 2005: 76]. Ця точка зору укладається в ідею опису прийменника як суто синтаксичного явища й викликає редукцію значення прийменників до синтаксичних відносин у мовленні. Наслідком цього є розуміння синтаксеми як інваріантної мовної одиниці, що включає в себе словоформи, елементи лексичних значень і прийменники, яке вимагає висвітлення питання про розрізнення мовних одиниць і їх складових. Такий підхід значно збільшує кількість інваріантних одиниць мови, додаючи до традиційних схем (моделям) речення й словосполучення як інваріантним сутностям інваріанти словоформ. Послідовний розвиток цієї ідеї вимагає введення мінімум 6 відмінкових синтаксем тільки для іменника не враховуючи категорії числа, кількість же можливих комбінацій з прийменника з відмінковими формами або граматичних категорій дієслова в разі збільшує складність системи. Якщо ж урахувати ще й властивість мовних одиниць вступати в системні відносини один з одним і з одиницями інших рівнів (підсистем), то виникає побоювання значного ускладнення опису мовної системи¹. Прийняття такого рішення піднімає додаткові проблеми, починаючи з форми зберігання інваріантної інформації в пам'яті, форм її прояву в мовленні, ознак синтаксеми та словосполучення, пояснення явища слабкого керування, розрізнення або об'єднання в єдину сутність конструкцій типу *над/під/перед/за* + *N₅* при врахуванні їхньої семантичної різниці й т.д. Разом з тим, накопичені прихильниками такої концепції спостереження надзвичайно корисні. Так, М.Конюшкевич стверджує, що «У прийменника досить багато функцій, але найбільшою діагностичною силою, на наш погляд, наділена його синтаксемотворююча функція: прийменник разом із флексією або без неї (у сполученні із прислівниками, і не тільки з ними) є формантом синтаксеми, а отже, і маркером її синтаксичної позиції» [Конюшкевич 2006: 76],— чим яскраво демонструє значимість синтаксичного значення у структурі прийменникової й прислівникової семантики.

Дослідники проблеми прийменників, прагнучи описувати інваріантні структури мови, зосереджують свою увагу на *синтаксичних механізмах* і ролі в них прийменниково-відмінкових конструкцій, тобто на *процесуальному аспекті* вживання прийменників, на проблемі «послідовного розмежування речення як одиниці мови (інваріанта) і висловлення як одиниці мовлення, одного з можливих варіантів речення, вибір якого обумовлений конкретними завданнями комунікації» [Щукіна 2006: 121]. Відзначимо, що така точка зору містить проблему інваріанту. Подолання ідеї синтаксеми в цьому випадку сполучається з подоланням ідеї інваріантності й, отже, втратою чіткого орієнтира у визначенні й синтаксичних і семантичних властивостей об'єкта дослідження. Тому не випадково в цитованому дослідженні так багато значення в приділено статистичному методу. Крім того, такий підхід страждає на досить розповсюджену хворобу: концентруючись на мовленні (актуальному) або мові (інваріантному) часто залишається нез'ясованим механізм взаємодії мови й мовлення та навпаки. Навпроти, за механізми приймаються прояви таких механізмів: «Особливий інтерес, на нашу думку, становлять прийменниково-відмінкові комплекси в детермінантній позиції, що поширюють предикативний комплекс у цілому, не мають чітко закріпленої за ними позиції в реченнєвій структурі, а тому беруть активну участь у реалізації різноманітних актуалізаційних механізмів» [Щукіна 2006: 121],— і разом з тим: «У результаті проведених підрахунків нам удалося встановити, що частотність вживання лексико-морфологічних сигналізаторів Т[еми] і Р[еми] у складі прийменниково-іменникових комплексів із значенням причини є дуже низькою» [Щукіна 2006: 125]. Таким чином, необхідність і існування одиниць справедливо проголошуються очевидними, а природа й механізм їх взаємодії не пояснюються ніяк, подібно тому, як циферблат годинника натякає на наявність механізму, але ніяк його не характеризує. Важливим результатом таких досліджень ми вважаємо демонстрацію лінійного характеру механізмів породження мовлення, що дозволяє визначити лінійність як обов'язкову ознаку інваріантних механізмів мовлення пов'язаний з їхнім інваріантним характером, тобто твердити про поєднання в межах однієї мовної сутності лінійності як властивості мовлення з інваріантністю як властивістю мови.

У межах синтаксичного підходу перебуває й Н.В.Куш, однак, проблему значення прийменників для прийменникових еквівалентів вона вирішує введенням дейксисту у структуру значення, що може виявитися продуктивним і демонструє дрейф від формального підходу до семантичного: «За способом вираження дійсності прийменникові еквіваленти є т. з. дейктиками, службовими словами, які мають

¹ Нагадаємо, що сама ідея інваріанта окрім іншого має евристичну значущість і покликана спростити опис мовної системи, як це сталося з поняттям фонему в концепціях І.О.Бодуена де Куртене та М.С.Трубецького.

значення дейктичності (категорійне значення, яке в будь-якому контексті залишається незмінним). Лексичне значення дейктиків не залежить від найближчого оточення порівняно з первинними прийменниками, лексичне значення яких регулюється іншими членами синтагми: контексту, тобто значення іменника (займенника) у певній відмінковій формі та дієслова (присудка). Лексичне значення дейктиків — це індивідуальне вторинне значення, що є результатом семантичних зсувів» [Куц 2006: 94]. Такий підхід цікавий тим, що дейктичні аналоги прийменників демонструють граматичну семантику прийменників і разом з нею можуть бути негативною ознакою неграматичної семантики. Н.Куц зводить значення прийменників і їх еквівалентів до синтаксичних відносин: «Опис семантики прийменникових еквівалентів — це певна класифікація всіх випадків його вживання з урахуванням індивідуального відмінкового значення і найближчого контексту. До основних семантичних груп прийменникових еквівалентів слід віднести обставинні та атрибутивні (означальні)» [Куц 2009: 9]. Як видно, дейктичні аналоги прийменників демонструють реляційну семантику, яка тісно пов'язана із граматичними засобами вираження й через це досить складно відділяється від останньої. У цьому плані позиція Н.В.Куц зближається з ідеєю Г.П.Циганенко, що пропонує розглядати лексичне значення як окремий випадок більш універсального явища — лексемного значення: «Лексемним треба вважати індивідуальне значення кожного окремого слова, тобто те, чим за змістом дане слово (лексема) відрізняється від усіх інших» [Циганенко 2006: 41]. Особливості останнього ми розглянемо нижче, а як проміжний висновок на додаток до положення про механізм мовного втілення прийменників утримаємо положення про наявність у них лексемного значення яке принципово здатне реалізовуватися і в дейктичних словах, але відрізняється від лексичного значення.

Хронологічно розглянуті концепції з'явилися пізніше за концепцію І.Р.Вихованця, однак його погляди нам зручніше розглянути після ідей школи проф. М.В.Всеволодової. У рішенні питання про інваріантне значення прийменників І.Р.Вихованець спирається на концепцію синтаксичного значення Є.Куриловича. У своїх дослідженнях Вихованець не виходить за межі мовних реалізацій прийменників у синтаксичній функції, відзначаючи, що «У синтаксичному ярусі мовної структури прийменники функціонують як аналітичні синтаксичні морфеми, типове призначення яких полягає в переведенні субстантива у прислівникову позицію» [Вихованець 1980: 235]. Проблему виявлення інваріантного значення прийменника вчений переводить в площину виявлення семантико-граматичних позицій прийменникових форм. Таким чином, за Вихованцем проблема інваріантного значення прийменників із площини мовлення (синтаксису) переводиться в площину морфо-синтаксичних механізмів (мови). Слідом за Є.Куриловичем І.Р.Вихованець при виявленні інваріантних сутностей мови широко використовує протиставлення первинної й вторинної функції. При цьому первинна функція (основне значення), наприклад, прийменника вчений вважає зразковим і визначає так: «В основному значенні найчіткіше виражається специфіка прийменника і його призначення в граматичній системі» [Вихованець 1980: 236],— а завдання дослідження формулює в такий спосіб: «Найговловніше при визначенні семантичної структури прийменника полягає у виділенні його первинного (основного) значення, що не визначається контекстом, і з'ясуванні природи вторинних значень, у яких під впливом контексту частково або повністю нейтралізується основне значення» [Вихованець 1980: 237]. Вторинне значення прийменника виступає як нейтралізована реалізація первинного значення. Нейтралізація при такому підході розуміється як свого роду деструкція мовної сутності в мовленні (контексті), тому вона в даній концепції не допомагає, а навпроти, перешкоджає виявленню інваріантного значення². Значення прийменника представлене в І.Р.Вихованця у вигляді бінарної ієрархічної структури в якій актуальне значення в мовленні руйнує інваріантне мовне, загальне, значення. «У застосуванні до прийменників як аналітичних синтаксичних морфем категоріальне значення вказує на семантику відношень, на відношення (у типовому функціонуванні, в першу чергу відношення просторові, темпоральні і логічні) аналітичного прислівника (адвербіалізованого субстантива) до інших компонентів речення або словосполучення» [Вихованець 1980: 237-238]. Наведене визначення цінне тим, що вказує по-перше на тип значення (відносини) і характеризує його, а, по-друге, демонструє реляційний характер такого значення, співвідносячи його із субстантивом, тобто одиницею зі значенням субстанції. Таким чином, регулярною семантичною властивістю прийменника на підставі даних І.Р.Вихованця слід визнати

² Розуміння нейтралізації в І.Р.Вихованця викликано специфічно феноменологічним розумінням інваріанта як продукту редукції несуттєвих ознак (вчений називає це абстракцією): «Загальне значення, як слушно відзначає Є.Курилович, є абстракцією яка дуже важко піддається формулюванню, абстракцією, корисність і застосовність якої до конкретних лінгвістичних проблем вирішить майбутнє» [Вихованець 1980: 237]. Така позиція створює методичні проблеми: «За наявності різної семантики і різних формально-граматичних позицій неможливо звести неоднорідні вживання прийменника до одного семантичного інваріанта» [Вихованець 1980: 226]. Розуміння інваріанта як абстракції пов'язане з нерозрізненням омонімічних мовних одиниць як реалізацій різних мовних одиниць, викликаним орієнтацією на примат форми перед семантикою: «В неоднакових семантико-граматичних позиціях формально тотожній прийменник виступає як сукупність омонімічних елементів, які входять в у різні семантико-синтаксичні угруповання» [Вихованець 1980: 226].

позначення відносини субстанції до інших субстанцій або атрибутів.

Польський дослідник Ч.Ляхур також вважає, що семантика прийменників указує на характер відносини між локалізатором і предметом, названим прийменниково-відмінковою конструкцією: «Semantyka relacji przekazywanych przez konstrukcje z przyimkiem *znad/sponad* przedstawia sie w sposob nastepujacy: oznaczaja one oddalenie przedmiotu umiejscowionego nad, powyzej lub w poblizu lokalizatora przestrzennego wymienionego w pozycji przy przyimku. W ramach takiego ogolnego znaczenia — w zalezności od kilku czynnikow — pojawiaja sie bardziej konkretne znaczenia szczegolowe. Do czynnikow tych w pierwszym rzędzie odniesc nalezy semantyce rzeczownikow» [Lachur 2006: 96]. Найціннішою в наведеній цитаті ми вважаємо розуміння значення прийменника як типу відносини між актантами (у цьому випадку між локалізатором і предметом) синтагматичної номінативної одиниці, тобто вказівка на відносини в межах номінованого.

Евристичний підхід до питання про значення прийменника знаходимо в концепції Г.П.Циганенко. Г.П.Циганенко, як говорилося вище, для позначення семантики службових слів пропонує ввести в систему уявлень поняття лексемного значення: «Лексемним треба вважати індивідуальне значення кожного окремого слова, тобто те, чим за змістом це слово (лексема) відрізняється від усіх інших» [Цыганенко 2006: 41]. Наведене положення при встановленні значення мовних одиниць замість процедури абстракції як відволікання від несуттєвих властивостей предмета або явища³ вимагає процедури узагальнення як синтезу, що пояснює й визначає ознаки різних проявів одиниці. Таке узагальнення вимагає протиставлення одиниці іншим однорідним і неоднорідним одиницям, тобто встановлення позитивних і негативних ознак одиниці, базується на розумінні лексичного значення як нетотожного лексемному значенню, розводячи в значенні одиниці в якості позначуваного понятійну (позамовну) і модельну (внутрішньомовну) інформацію. Таким чином, уводячи в систему поняття лексемного значення, Циганенко припускає визнання за прийменниками інваріантного значення, що нетотожно значенням самостійних слів по своїй природі й вимагає специфічних дослідницьких процедур.

Представлений аналіз дозволяє перейти до обговорення можливого функціонально-прагматичного рішення питання.

Відзначимо, що мовні одиниці є проявами мовних (інваріантних) одиниць. Тому, термін «слово», якщо вважається, що він позначає мовні явища, не може застосовуватися до мовленнєвих одиниць. Таким чином, будь-який мовленнєвий фрагмент можна розглядати тільки як одиницю мовлення, а не як одиницю мови. Необхідною умовою для цього є наявність у мові інваріантної одиниці, що співвідноситься з одиницею мовлення. Тому практично будь-яка мовленнєва одиниця припускає своєрідне «подвоєння сутностей», співвіднесує інваріантну мовну одиницю до мовленнєвої. Стосовно проблеми морфологічної класифікації одиниць мови це означає, що відношення слова й словоформи охоплює не тільки слова, які традиційно включають значенні (номінативні) одиниці, але й службові слова й вигукі зі співвіднесеними з ними мовленнєвими реалізаціями. Отже, ми стверджуємо, що прийменникам, сполучникам, часткам і, можливо, вигукам відповідають «словоформи» зі статусом актуальних мовленнєвих одиниць. Таким чином, інваріантні одиниці не тотожні мовленнєвим через принципово іншу природу. Більше того, природа, значення й структура інваріантних одиниць визначають форму й значення одиниць мовлення, а не навпаки (у всякому разі в синхронному аспекті).

Таким чином, проблема виглядає так: мовленнєві реалізації службових слів співвідносяться зі своїми інваріантами, як слово співвідноситься зі словоформою, і мають певні властивості (тип синтаксичного зв'язку, певний тип словоформ, при яких зустрічаються дані одиниці й т.ін.). Оскільки кожна мовна одиниця співвідноситься із цілим класом мовленнєвих одиниць, що розрізняються між собою, ми вважаємо за необхідне постулювати її синтетичний характер як інформації: вона поєднує елементи, що утворюють різні реалізації в мовленні. Така інваріантна сутність, оскільки вона є складним агрегатом різної інформації з необхідністю повинна бути структурована.

Мовну (інваріантну) сутність слід розглядати у двох аспектах: 1) як інваріантну субстанціональну (симультанну) інформацію і як 2) інваріантну процесуальну (сукцесивну) інформацію. Розрізнення цих аспектів дозволяє виділити з мовних сутностей одиниці як форми зберігання й співвіднесення між собою інформації й відповідні їм моделі як алгоритми застосування такої інформації до досвіду в процесі побудови (мовна діяльність з породження мовних і мовленнєвих одиниць) і сигналізації (мовлення) інформації в комунікації. Процесуальний аспект інваріантної інформації функціонально підпорядкований субстанціональному, оскільки він регулює застосування останньої й, отже, у випадку її відсутності втрачає й об'єкт свого застосування, тобто перестає існувати. Процесуальна інформація є проявом субстанціональної й не може їй суперечити, однак, це не означає, що результат її застосування тотожній субстанціональній інваріантній інформації. Навпроти, він лише пов'язаний з нею.

Незважаючи на те, що інваріантне й актуальне не можуть бути зведені одне до одного, різні

³ Відзначимо, що абстрактне теоретичне узагальнення як результат такого відволікання не є власне узагальненням властивостей досліджуваного, а тільки узагальненням продуктів абстракції.

інваріантні сутності мови обслуговують різні аспекти мовної діяльності від створення й зберігання інформації в інваріантному вигляді до відтворення інформації в мовленні. Одиниці зовсім позбавлені ознаки лінійності, будучи суцільно мовними утвореннями, що не представлені в досвіді безпосередньо. Моделі ж регулюють застосування одиниць у досвіді і містять у собі ідею про послідовність елементів, що співвідносяться, і цьому плані являють собою собою схему застосування інваріантних одиниць до мовленнєвого досвіду. Ми вважаємо, що вони мають статус предикативних інваріантних одиниць. Моделі також можуть спостерігатися тільки опосередковано, і ступінь цієї опосередкованості залежить від галузі застосування моделі. Будь-яка модель необхідно містить у собі у вигляді значення лінійну (тимчасову) складову як елемент досвіду. Лінійний характер механізмів породження мовлення дозволяє затверджувати, що лінійність є обов'язковою ознакою механізмів мовлення сполучених з їхнім інваріантним характером. Тому згадані вище «актуалізаційні механізми» І.Щукіної являють собою моделі побудови мовлення, з необхідністю співвіднесені з інваріантом як з означуваним, котрий ми попередньо назовемо інваріантною інформацією моделі.

Застосування останнього положення до проблеми службових слів приводить до твердження про розмежування процесуальної й субстанціональної інформації, що регулює прояв прийменників у мовленні. Отже, для прийменників і сполучників ми повинні висунути ідею наявності субстанціональної (лексемної) і процесуальної (модельної) інваріантної інформації. У цьому плані будь-яке службове слово як мовна інваріантна сутність детермінує і тому детермінує всі можливі свої прояви в мовленні, які, власне, і є підставою для встановлення властивостей розглянутих одиниць і моделей їхнього застосування в мовленні.

Пропоноване рішення вимагає висвітлення питання значення прийменників як лексемного значення. Якщо у відповідності зі сформованою традицією розуміти лексичне значення як відповідність у мовній системі поняттю (концепту або наївному поняттю), то, безумовно, лексемне значення в жодному разі не можна визнати лексичним. У той же час значний дослідницький матеріал, що вказує на наявність у прийменників реляційної семантики, вимагає ототожнити лексемне значення прийменників з реляційною семантикою. Значення прийменника є типом відношення між акантами ситуації, що номінується у реченні. Така семантика через свою природу може бути самостійною лише настільки, наскільки відношення не може бути самостійним від співвіднесеного. Тому ми стверджуємо, що з одного боку, лексемним значенням (планом змісту) прийменника варто визнати реляцію, з іншої ж сторони планом змісту останньої, слід думати, слід припустити позамовну (розумову) модель виділення відносини. Таке розуміння вимагає розведення лексичного значення й лексемного значення за ознакою вказування в значенні одиниці на понятійну (позамовну) і модельну (внутрішньомовну) інформацію. Постає проблема може вточнити розуміння прийменників як виразників «диференціації логіко-сміслових відношень, що виявляються цим (синтаксичним — Ю.С.) зв'язком» [Іваненко 1981: 129]. Однак, прояснення цього питання вимагає самостійного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

- Васильева Н.В. Служебные слова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — С. 352-359.
- Всеволодова 2000: Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: Учебник. — М., 2000.
- Всеволодова 2002: Всеволодова М. Предлог как грамматическая категория: проблемы дефиниции, типология, морфологические и синтаксические характеристики // Лінгвістичні студії. Вип. 9. — Донецьк: ДонНУ, 2002. — С.8-15.
- Всеволодова и др. 2003: Всеволодова М.В., Клобуков Е.В., Кукушкина О.В., Поликарпов А.А. К основаниям функционально-коммуникативной грамматики русского предлога // Вестник Моск. ун-та, 2003, № 2. — С. 17-59.
- Гак 1977: Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация: Общие вопросы. — М.: Наука, 1977. — С. 230-293.
- Грищенко 1978: Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. — К.: Наук. думка, 1978.
- Іваненко 1981: Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення, Київ — Одеса, 1981.
- Конюшкевич 2006: Конюшкевич М. Предлог как синтаксемообразующий формант и структура синтаксемы // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 14. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — С. 73-79.
- Курилович 1962: Курилович Е. Очерки по лингвистике. — М.: Изд-во иностр. лит., 1962.
- Куц 2006: Куц Н. Прийменник: основні підходи вивчення, лексико-граматичні ознаки, перспективи дослідження // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 14. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — С. 90-95.
- Панков 1999: Панков М.В. Позиционная морфология русского языка. — М.: Наука, Школа "Языки русской культуры", 1999.
- Панков 2005: Панков Ф. Проблема бифункциональности предлогов и наречий // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 13. — Донецьк: ДонНУ, 2005. — С. 88-96.
- Цыганенко 2006: Цыганенко Г.П. Толково-сопоставительный словарь русских и украинских предлогов. — Алчевск: Донбасс-Медиа, 2006.
- Щукіна 2006: Щукіна І. Статус причинових прийменників у комунікативній структурі висловлення //

Наталія ДИКА

УДК 372.881.1

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ

У статті розглядаються проблеми формування лінгвістичної термінології в учнів основної школи під час вивчення граматики. Це має великий вплив на розвиток їхнього лінгвістичного мислення.

Ключові слова: термінологія, граматика, шкільний курс граматики, педагогіка.

В статье рассматриваются проблемы формирования лингвистической терминологии учащихся основной школы при изучении грамматики. Это имеет большое влияние на развитие их лингвистического мышления.

Ключевые слова: терминология, грамматика, школьный курс грамматики, педагогика.

In the focus of article are the problems of linguistic terms learning by secondary school pupils during the study of grammar. It has a great influence on the development of their linguistic thinking.

Key words: terminology, grammar, grammar school course, pedagogy.

Актуальність: У процесі вивчення граматики створюються сприятливі умови для осмислення школярами цілісності мови, характерних для неї зв'язків між різними рівнями. Так, учні спостерігають за змінами в значенні слова внаслідок переходу слова з одного лексико-граматичного класу в інший. Така робота створює передумови для формування у школярів наукового погляду на мову, на існування нерозривного зв'язку між морфологічними ознаками та його смисловою стороною.

Засвоєння учнями навчального матеріалу про належність слова до певного лексико-граматичного класу, а також виявлення його суттєвих ознак має великі можливості для розвитку їхнього лінгвістичного мислення.

Оволодіння учнями словотворчими вміннями та навичками базується на засвоєнні ними комплексу теоретичних понять. Успішна організація цього процесу визначається багатьма чинниками, одним з яких є чітке розуміння вчителем шляхів його формування. Отже, педагог, перш ніж визначити методи, які забезпечують найбільш повне усвідомлення школярами суттєвих ознак поняття, має бачити перспективу його розвитку і основні етапи засвоєння.

Той факт, що основні поняття з граматики послідовно проходять через весь шкільний курс української мови, дозволяє здійснювати вивчення теоретичного матеріалу на основі принципів наступності і перспективності, тобто поступово збагачувати його змістову сторону.

Своєчасне засвоєння та правильне розуміння термінології становить розвивальний потенціал школяра, створюючи умови для формування абстрактного теоретичного мислення. Процес засвоєння терміна, у якому сконцентрована сутність відображення мовних явищ, мотивованих ситуативними особливостями мовлення, реалізує свідоме розуміння та використання мовного конструкту, що передусє принципу наступності та перспективності на рівні співвідношення змісту, методів та форм організації навчального процесу.

Усе це потребує зміни основних цілей навчання, пріоритету особистісно-орієнтованого підходу, врахування психолого-вікових особливостей, що дає можливість створити умови для свідомого, глибокого засвоєння граматичної теорії, дозволяючи повною мірою спиратися у процесі навчання на інтуїцію здібностей учнів в галузі граматики та їх мовленнєвий досвід.

Ефективність формування лінгвістичних понять, ступінь інтенсивності залежать від специфіки виучуваного матеріалу. Значні можливості для такої роботи закладено в розділах «Морфологія» та «Синтаксис».

Відповідно до нових підходів у навчанні мови формування будь-якого аспекту з ряду лінгвістичної термінології здійснюється за двома напрямками:

- 1) Під час слухання відповідної теми;
- 2) У процесі виконання специфічних лексико-граматичних вправ, тощо.

В основі вивчення граматики в загальноосвітньому навчальному закладі покладено